

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 38, Aralık 2016, s. 34-42

Yayın Geliř Tarihi / Article Arrival Date
25.11.2016

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
27.12.2016

Doç. Dr. Aşlı YAZICI
Çankırı Karatekin Üniversitesi, Felsefe bölümü
asliyazici@karatekin.edu.tr

THOMAS AQUINAS'IN DUYGU FELSEFESİ

Öz

Çoğu çağdaş duygu felsefecisi Thomas Aquinas'ı görmezden gelir, ya da onu atlayarak kendi felsefi pozisyonlarını göstermek veya dayanak aramak için doğrudan Aristoteles'i referans gösterirler. Oysa, Aquinas'ın erdem ve duygu kuramı temelde Aristoteles'in görüşlerine dayanmasına karşın ondan çok daha ince ve ayrıntılı bir kuram ortaya koyar. Ortaçağ felsefesinin başyapıtlarından biri olan *Summa Theologica* yaklaşık dört bin sayfalık bir çalışmadır ve kapsamlı bir Aristoteles yorumu sunar. Eser aynı zamanda Sokrates, Platon, İbni Sina, Anselm, Augustinus, Damascene, Seneca ve Cicero gibi birçok düşünürün görüşlerine de yer verir. Bu çalışmada Aquinas'ın duygu anlayışını ele alıp felsefi dayanaklarını göstermeye çalışacağız. Bunun için ilkin, onun ruh konusundaki görüşlerini genel hatlarıyla metafiziğiyle de ilişkilendirerek ele alacağız. Daha sonra genel ruh kuramı çerçevesinde duygu felsefesini inceleyerek bu görüşlerini korku duygusunda nasıl uyguladığını göstereceğiz.

Anahtar kelimeler: Thomas Aquinas, ruh, duygu felsefesi, korku

THOMAS AQUINAS' PHILOSOPHY OF EMOTION

Abstract

Most contemporary philosophers of emotion ignore or neglect Thomas Aquinas views on emotions and directly cite Aristotle for support or to show their philosophical positions. However, although Aquinas' views on virtues and emotions extensively follow Aristotle's philosophy, he develops more sophisticated and detailed analysis of virtues and emotions. *Summa Theologica*, a masterpiece of medieval philosophy, is approximately a four-thousand page book and provides comprehensive interpretation of Aristotle's philosophy. It also examines the ideas of many philosophers such as Socrates, Plato, Avicenna, Anselm, Augustinus, Damascene, Seneca and Cicero. In this paper, we examine Aquinas' philosophy of emotion and its philosophical grounds. To do so, we first explain his views of soul in relation to his metaphysics. Within the framework of his conception of the soul, we shall explore his theory of emotion and try to show how he does apply his views in a particular emotion, that is, fear.

Keywords: Thomas Aquinas, soul, philosophy of emotion, fear

AQUINAS'TA RUH VE ÇEŞİTLERİ

Thomas Aquinas'ın duygu felsefesi çağdaş akademik çalışmalarda ihmal edilmiş bir alandır. Lombardo¹ gibi bazı akademisyenler tarafından da dile getirilen bu tespitin doğruluğunu birçok çağdaş duygu felsefecisinin çalışmalarında görmek mümkündür. Örneğin Robert Solomon² duygular üstüne hazırlamış olduğu antolojide Aquinas'ın çalışmalarına hiç yer vermez, Martha Nussbaum ise duygu kuramı çerçevesinde yaptığı çalışmalarda Aquinas'a oldukça yüzeysel değinir. Aquinas'ın zihin felsefesini çalışmış olan Antony Kenny³ onun duygu üzerine görüşlerini tutarsız, zorlamaya dayanan ve türetilmiş bir açıklama olarak değerlendirir. Aquinas'ın duygu üzerine çalışmalarının felsefi değerini gösterebilmek için ilkin onun metafiziği temelinde ruh anlayışını; bu ruh anlayışı temelinde duygulara ilişkin felsefi pozisyonunu göstermemiz gerekir.

Aquinas, Aristoteles'in terminolojisine dayanarak, özellikle de *De Anima*'da sunmuş olduğu ruh çözümlemesi temelinde "İnsan varlığı nedir?" sorusunu cevaplamaya çalışır. Ona göre, insan varlığının neliği sorunu, en başta insan yaşamının ilk ilkesinin, yani ruhun sahip olduğu işlevlerinin ve yetilerinin neliği sorunudur. Ruh, en başta canlı varlıkların "ilk ilkesi"dir.⁴ Aquinas'a göre, canlı varlıklarda rasyonel, duysal ve bitkisel olmak üzere üç farklı ruh vardır. Yine bu üç farklı ruha dayanan dört farklı hayat biçimi ortaya çıkar: Bitkilerin hayatı, hayvanların hayatı ve

¹ Nicolas, E. Lombardo, *Logic Of Desire: Aquinas On Emotion*, Catholic University of America Press, Washington, 2011, s. 3.

² Robert Solomon, *What Is an Emotion? Classic and Contemporary Readings*, Oxford University Press, New York, 2003.

³ Antony Kenny, *Aquinas On Mind*, Routledge, London. 1993.

⁴ Saint Thomas Aquinas, *Summa Theologica*. (Translated by Fathers of the English Dominican Province) Benziger Bros edition, 1947 s. 481.

rasyonel hayvanların hayatı. Miner'den uyarladığımız aşağıdaki Tablo 1 Aquinas'a göre ruhun türlerini, etkinliklerini ve yaşam biçimlerini özet olarak göstermektedir.⁵

Tablo 1. Ruhun türleri, etkinlikleri ve yaşam biçimleri

Ruh türleri	Etkinlikleri	Yaşam biçimleri
Rasyonel	Düşünme, duyumsama, büyüme, hareket etme, arzulama	Rasyonel hayvanların yaşam şekli
Duyusal (1)	Duyumsama, büyüme, hareket etme, arzulama	Hareketli hayvanların yaşam şekli
Duyusal (2)	Duyumsama, büyüme, arzulama	Hareketsiz hayvanların yaşam şekli
Bitkisel	Büyüme	Bitkilerin yaşam şekli

Miner'in yukarıdaki sınıflandırması Aquinas'ın Aristoteles'e dayanan ruh anlayışını doğru biçimde resmediyor olsa da, Aquinas'ın görüşünü tümüyle yansıtmaz. Çünkü Aquinas, Aristoteles'ten farklı olarak, kendi teolojik yaklaşımı çerçevesinde bitki, hayvan ve insandan farklı varlıklar olarak meleklerden ve onların yaşam biçimlerinden bahseder ki, bu varlıkların yaşam şekli bu dört yaşam şekline farklı bir yaşam şekli olarak yukarıdaki tabloya eklenebilir.

Peki, daha özelden, Aquinas'a göre insan ruhu nasıl bir varlıktır ve hangi bölümlerden oluşur? Her şeyden önce insan varlığı sadece cismani bir varlık değil aynı zamanda ruhani bir varlıktır.⁶ Ama bu görüş Aquinas'ı düalist bir düşünür yapmaz, çünkü ona göre ruh, belirttiğimiz gibi en temelde insanın özü ve yaşamın ilk ilkesidir: "Zihin veya entellek olarak adlandırdığımız düşünsel ilke bedenden ayrı olarak kendinde (per se) işleve sahiptir."⁷ Düşünsel töz var olmayı sürdürür ve cismani değildir bu yüzden de yok olmaz. İnsanın ayrıcı doğası rasyonel doğasıdır; bu doğanın eylemleri sonucu insan insan olarak var olur.⁸

Aquinas, insan varlığının doğasının birliği konusundaki zorluğun farkındadır ve bu zorluğu yine Aristoteles'in ruh çözümlemesi çerçevesinde ortadan kaldırmaya çalışır. İnsan ruhu sadece var olan öz değil aynı zamanda biçimdir de: "Düşünsel ruhun kendisi bir mutlak biçimdir, madde ve biçimin bileşiminden oluşmuş bir şey değil."⁹ İnsanı yaşayan bir insan, yani canlı, cismani ve ruhani bir varlık yapan da tek başına bedeni değil, bu bedendeki düşünsel tözün eylemleridir. Beden, zihnin eylemleri için zorunludur ama bu zorunluluk eylemin kaynağı olması itibarıyla değil, nesnesi olması itibarıyla. Böyle bir bağıllık ruhun veya zihnin kendi başına varlık olmayı sürdüremeyen bir şey olduğunu kanıtlamaz.¹⁰

Aquinas duyguların ruhtaki yerini ruhun duyusal kısmında tanımladığı için onun duyusal ruh anlayışını daha ayrıntısıyla çözümlememiz gerekir. Dahası, onun felsefesinde zihnin yanı sıra

⁵ Robert Miner, *Thomas Aquinas On The Passions: A Study Of Summa Theologiae Ia2ae22-48*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 14.

⁶ Aquinas, 1947, a.g.e., s. n480.

⁷ A.g.e., s. 482.

⁸ Norman Kretzmann, "Philosophy of Mind", *Cambridge Companion to Aquinas*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 128-159.

⁹ A.g.e., s. 482.

¹⁰ A.g.e., s. 483.

duyumun da insan varlığında önemli rolü ve işlevi vardır. Yaşamak, bir anlamda Aquinas'a göre, duyumsamak ve anlamaktır.¹¹ İnsanın yaşama dair bilgisi de bu iki kaynağa dayanır.

Bu iki kaynak Aquinas'ın epistemolojisinin de temelini oluşturur.¹² Aquinas'a göre, zihin tikelin bilgisini kendi başına bilemez, ona ancak dolaylı olarak sahip olabilir. Zihin sadece neliği, tümel olanı kavrar ve bu kavrama ile bize şeylerin duyusal ya da zihinsel türlerini sunar.¹³ Duyusal ruh dışsal nesnelere duyusal özellikleri temelinde bu nesnelere "haz verici" ve "acı verici" olarak algılar ve bu algı temelinde ya onları izler ya da onlardan kaçınır.

Duyusal ruh kendi işlevlerini sahip olduğu dört içsel gücü sayesinde yürütür: Ortak duyu, imgelem, ayırt etme gücü ve hafıza gücü. Ortak duyu, dışsal duyuların duyu verilerini çözümler ve bu ortak duyuların saklanması veya tutulmasıyla imgelem belirlenir. Duyular yoluyla elde edilmeyen yönelimlerin idraki ile ayırt etme belirlenir ve hafıza gücü idrak edilen yönelimlerin tutulduğu, saklandığı yerdir.¹⁴ Aquinas'a göre, hem hayvanlar hem de insanlar hafıza gücüne sahiptir ki bu hafıza sayesinde haz verici, acı verici, yararlı şeylere yaklaşmayı veya onlardan uzaklaşmayı seçerler.¹⁵ Örneğin, bir koyunun bir kurdu gördüğü anda kaçması "onun renginden veya şeklinden değil de onu doğal bir düşman olarak algıladığından" dolaydır.¹⁶ "Siyahlık" ve "irilik" bir duyusal niteliktir ama "düşman" duyusal bir nitelik değildir. Peki koyun duyumsal bir nitelik olmayan "düşman"ı nasıl algılar? Doğal ayırt etme gücüyle. Diğer hayvanlarda doğal ayırt etme gücüne karşın insandaki güç bilişeldir. Bu yüzden, "diğer hayvanlar yönelimleri doğal içgüdüleri yoluyla algılamakta insan onları idelerin birleşmesiyle algılamakta."¹⁷

İşte, insan ile hayvanı birbirinden ayıran en temel farklardan biri farklı algı biçimlerine sahip olmalarına, yani birincisinde rasyonel veya zihinsel idrakin, ikincisinde ise duyusal idrakin var olmasıdır. Arzu, arzulananı karşı bir eğilim veya yönelimdir ve idraki takip eder (526). Aquinas, var olan her şeyin bir amacı olduğunu ve kendi ereğini arzuladığını, ereğini gerçekleştirdikçe yetkinleştiğini ve böylece iyiye ve Tanrı'ya yaklaştığını savunur. Buna göre, tüm varlıklar ele alındığında üç çeşit arzu vardır:

"Bitkiler ve cansız cisimler gibi bazıları bilgi olmadan doğal eğilimleri yoluyla iyiye meylederler. İyiye yönelik böyle bir eğilim "doğal arzu" olarak adlandırılır. Diğerleri, yinelemek gerekirse, bazı bilgilerle iyiye eğilimlidirler, ama iyinin belli bir yönünü bilecek değil de, aynı duyumda tatlıyı, beyazı ve diğer şeyleri bildiğimiz gibi belli bazı iyileri idrak ederek iyiye meyil ederler. Bu idraki takip eden eğilim "duyumsal arzu" olarak adlandırılır. Diğer şeyler, burada da, iyiliğin yönünü algıladıkları bilgiyle iyiye meylederler, bu eğilim zihne aittir."¹⁸

Eğer arzu idraki takip ediyorsa bitkiler gibi zihinden yoksun varlıklar ereklarını nasıl gerçekleştirirler? Aquinas, bu sorunun cevabını teolojik-erekselci düşüncesi çerçevesinde açıklar: Zihinden yoksun varlıklar bir amaca doğru hareket edemediğine göre, tıpkı okun hedefini okçu tarafından vurması gibi, "tüm doğal şeylerin amaçlarına yönlendiren bir zihinsel varlık var olmalı

¹¹ A.g.e., s. 136.

¹² Norman Kretzmann, 2006, a.g.e. s. 144.

¹³ A.g.e., s. 69.

¹⁴ A.g.e., s. 524.

¹⁵ Susan James, *Passion and Action: The Emotions in Seventeenth Century Philosophy*, Clarendon Press, Oxford, 2003, s. 54.

¹⁶ A.g.e., s.524.

¹⁷ A.g.e.,s, 524.

¹⁸ A.g.e., s. 390-391

ki, bu varlığa biz Tanrı diyoruz.”¹⁹ Demek ki, idrak yetisinden yoksun bitkiler ereklere gerçekleştirmeye Tanrısal idrak tarafından yönlendirilirler.

Aquinas ruhun duyusal arzu kısmından bahsederken duyusal arzunun iki yetisi olduğunu söyler. Bunlardan birincisi basit arzular (şehvet arzusu, *epitumetike, concupiscible*), ikincisi ise çetin arzular (arzulara direnme, *irascible, thumike*) kısmıdır. Bu ayrım Platon'dan itibaren süre gelen ilkçağ Yunan psikolojisine dayanır. Özellikle Platon ruhun yetilerinden bahsederken *epithumia* ve *thumos* ayrımını yapmıştır. *Epithumia* bedensel iyilerle (yeme, içme, üreme vb) arzunun ilkesiyken *thumos, epithumia*'ya karşı duran, onlara karşı direnen arzuların ilkesidir. Bu ayrım Ortaçağ psikolojinde de varlığını sürdürmüştür. Aquinas, Platon'dan çok Aristoteles'in bu ayrımı *De Anima*'da kullandığı şekliyle kullanır. Basit arzular mutlak anlamda hazlar ve acılarla ilgilidir. Hazı elde etmeyi ve acıdan kaçmayı isterken çetin arzular arzu yetisi hoşnutsuzluk ve acı getirecek olsa dahi basit arzuların meylettiklerine direnmeyi ister. Aquinas, bu iki çeşit arzunun akla uyup uymadığını sorgular. Ona göre,

“Basit ve çetin arzu yetileri zihin, akıl ve de iradenin yer aldığı ruhun daha yüksek kısmına iki şekilde uyarlar. Birincisi akıl olarak, ikincisi irade olarak uyarlar. Akla kendi edimlerinde uyarlar çünkü diğer hayvanlarda duyusal arzu doğal olarak ayırt etme gücü tarafından harekete geçirilir; örneğin, bir koyun bir kurdu düşman olarak ayırt ederek ondan korkar. İnsanda, ...tekel yönelimleri karşılaştıran bir çeşit “özel akıl” olarak adlandırılan bilişsel güç ayırt etme gücünün yerini alır. Fakat bu aynı özel akıl doğal olarak evrensel akla göre yönlendirilir ve hareket ettirilir; ki bu yüzden rasyonel çıkarım sorunlarında tikel sonuçlar tümel önermelerden buna göre çıkarılır. Bu nedenle şurası açıktır ki, evrensel akıl, basit arzular ve çetin arzular olarak ayrılmış olan duyusal arzuyu yönlendirir ve bu arzu ona uyar.²⁰

Görüldüğü gibi, Aquinas'ta basit arzular ve çetin arzular ruhun duyusal arzu kısmında yer alırlar ve duyusal arzu akla ve iradeye uyar. Diğer hayvanların hareketi basit ve çetin arzuları hemen takip ederken insan daha üst bir arzu olan iradenin emrini bekler²¹. İnsandaki duyusal arzu hayvanlarda olduğu gibi sadece doğal olarak hareket ettirilmez. Bu arzu, hem aklın yönlendirdiği bilişsel yeti hem de duyu ve imgelem tarafından sağlananlar tarafından hareket ettirilir.

AQUINAS'IN DUYGU ANLAYIŞI

Aquinas, *Summa Theologica*'da duygular üstüne kapsamlı bir inceleme sunar. Bu incelemede dört temel konuyu ele alarak işe başlar:

- (1) Duygunun öznesi,
- (2) Duygular arasındaki fark,
- (3) Duyguların birbirleriyle karşılıklı ilişkileri,
- (4) Duyguların kötülüğü ve iyiliği.

Bu konuların her birini ele alırken de ilkin ileri sürülen görüşleri, özellikle de Aristoteles'in görüşlerine karşı olarak belirtilenleri özetler ve sonra bunlara karşı kendi görüşlerini temellendirir. Burada duyguların öznesini veya ruhtaki yerini sorgularken üç eleştiriye veya soruna cevap

¹⁹ A.g.e.,s, 16.

²⁰ A.g.e., s. 547.

²¹ A.g.e., s. 547.

arar: Ruhta herhangi bir duygu var mıdır? Duygu, ruhun idrak kısmından ziyade arzusal kısmında mıdır? Duygu, irade olarak adlandırılan zihinsel arzudan ziyade duyusal arzuda mıdır?

Ruhta herhangi bir duygunun olamayacağını ileri süren görüşe göre, töz olan ruh herhangi bir edilgenlik, hareket ve bozulmayı içermediğinden ruhta herhangi bir duygunun varlığından bahsetmek de imkânsızdır. İlkın, duygu edilgenlik içerir, oysa edilgenlik maddeye aittir, bu yüzden de “ruhta duygu yoktur” eleştirisine cevap vermek için Aquinas “edilgen” kavramının anlamını irdeleyerek işe başlar. Edilgenlik, Aquinas’a göre, başa bir şey gelme edimidir ki, bir şeyin başına bir şey geldiğinde o şey ya (1) bir nitelik alıyordur (havanın aydınlanması gibi) ya da (2) kendine uygun olmayan bir niteliği kaybedip onun yerine diğeri bir niteliği alıyordur (hasta bedeninin iyileşmesi gibi), ya da (3) sahip olması gereken yetkin nitelik yerine daha alt düzey bir nitelik alıyordur (sağlıklı bedeninin hastalanması gibi). Aquinas’a göre,

“Bu üç yoldan duygular ruhta olurlar. Çünkü sadece alıcı anlamında ‘hissetmenin ve anlamının bir çeşidi olarak duygu’dan bahsederiz’ (*De Anima* 5). Ancak bir şeyin kaybıyla ortaya çıkan duygu sadece bedensel bir değişim açısından ki, bu şekilde duygu olan ruhta olamaz, yani ‘bileşigi’ pasif olarak ruhta ilineksel olarak vardır. Fakat burada da bir ayrım vardır, çünkü bu bedensel değişim iyi bir şey olmaktan çok kötü bir şey içinse duygunun doğasına daha fazla sahiptir. Üzüntü neşeden daha çok duyguya uygundur.”²²

Yukarıdaki paragrafta açıkça ortaya konduğu üzere duygu üç tür edilgenlik şeklinde ruhta olabilir. Duyguların edilgenliği iddiası onların yerinin ruh olmadığını kanıtlamak için yeterli değildir.

Aquinas’a göre duygunun yeri ruhtur ama duygu bedenden de ayrı düşünülemez:

“[B]edensel değişimin olduğu yerde duygu uygun şekilde bulunur. Bu bedensel değişim duyusal arzunun eyleminde bulunur ve duyusal idrakte olduğu gibi sadece ruhsal değil aynı zamanda doğaldır. İmdi zihinsel arzunun eyleminde bedensel değişime gerek yoktur çünkü bu arzu bir bedensel organ yoluyla çalıştırılmaz. Bu yüzden duygunun zihinsel arzunun eyleminden çok duyusal arzunun eyleminde olduğu açıktır.”²³

Bedensel değişimle birlikte giden bir edilgenlik şekli olarak ortaya çıkan duygunun ruhtaki yeri, Aquinas’a göre, ruhun rasyonel kısmı değil de duyusal kısmıdır. Aquinas’a göre, duygunun duyusal arzunun eylemi veya hareketi olduğunu hatırlayalım: “Duygu, biz iyi ve kötüyü imgelerken, duyusal arzunun hareketidir: diğeri bir değişle, iyi ve kötüyü düşündüğümüzde duygu akılsal olmayan ruhun hareketidir.”²⁴ Burada şunu da hatırlatmakta yarar vardır. Aquinas hareketi salt belli bir uzamsal çerçevede gerçekleşen fiziksel hareket değil de Aristotelesçi anlamda yani değişim ve dönüşüm anlamında kullanır. Bu çerçevede ele aldığımızda duygu ne tek başına ruhun, ne de tek başına bedeninin yüklemidir. Her ikisinin “bileşikliğinin” yüklemidir: “Ruhun duygularında biçimsel öge arzusal yetinin hareketiyken bedensel dönüşüm maddi ögedir. Bunların her ikisi de karşılıklı olarak orantılıdır.”²⁵ Buna göre ruhun arzusal kısmındaki her hareket aynı zamanda bedensel kısımda bir hareket ya da dönüşüm yaratır.

Duygu durumunda ruh ve beden bileşik olarak hareket eder, yani, dönüşür ve değişir. Kendisi değişime ve dönüşüme tabi olan bedeninin, duyguyla ilişkili olduğunda duygunun da dönüştüğü-

²² A.g.e., s. 924.

²³ A.g.e., s. 926.

²⁴ A.g.e., s. 926.

²⁵ A.g.e., s. 1038.

nü göstermez, çünkü töz açısından düşündüğümüzde, değişime tabi olan beden ya da madde biçimden ya da ruhtan bağımsız olamaz. Değişim kuvveden fiile doğru bir hareketse bu ancak ruh ve bedenin bileşik hali üstünden bir hareket olabilir.

İkinci ana konuya, yani duyguların birbirinden nasıl ayrıldığı sorusuna gelince, burada da Aquinas dört sorunun cevabını arar: Basit arzular bölümünün duyguları çetin arzular bölümünün duygularından farklı mıdır? Çetin arzular bölümündeki duyguların karşıtlığı iyi ve kötünün karşıtlığı mıdır? Hiçbir karşıtlık taşımayan duygular var mıdır? Aynı yetide türde farklı ancak birbirine karşıt olmayan duygular var mıdır?

Şimdi, duyusal arzu, basit arzular ve çetin arzular olmak üzere ikiye ayrıldığına göre bunlardan kaynaklanan duygular da birbirinden farklıdır. Çünkü, duygular yetilerin nesnesine göre ayrılırlar:

“Hangi duygu çetin arzular kısmında ve hangisinin basit arzular kısmında olduğunu ayırmak için bu yetilerin her birinin nesnesini ele almalıyız. ...Basit arzular yetisinin nesnesi duyusal iyi veya kötüdür, gerçekten bu şekilde kavrandığından hazza ya da acıya neden olurlar. Ancak, haz veren bir iyiye ulaşırken veya acı veren kötülükten kaçınırken, böyle iyi ve kötüler bizim hayvansal doğamızın elde edeceğinden veya kaçınabileceğinden fazlası olduğu sürece, ruh zorunlu olarak zaman zaman zorluğu veya mücadeleyi deneyimlemelidir. Bu yüzden bu iyi veya kötünün kendisi çetin ve zor doğaya sahip olduğu sürece çetin arzular yetisinin nesnesidir. Buna göre, mutlak anlamda iyi veya kötü sayılan duygular basit arzular kısma aittir, örneğin, neşe, üzüntü, sevgi, nefret ve benzerleri. Elde edilmesi veya kaçınması zor olan yoluyla çetin olarak sayılan duygular çetin arzular kısma aittir, örneğin, cüret, korkma, umut ve benzeri.”²⁶

Basit arzular yetisinin nesnesi mutlak şekilde düşünülen duyusal iyi ve kötü iken çetin arzular yetisinin nesnesi mutlak şekilde değil de zorluk veya çetinlik yönü altında düşünülen duyusal iyi ve kötüdür.²⁷

Aquinas'a göre duygular bir çeşit hareket olduğundan “duyguların karşıtlığı hareketlerin veya değişimlerin karşıtlığına dayanır.”²⁸ Ruhun duygularında iki tür karşıtlık vardır: Biri, iyi ve kötünün karşıtlığı”; diğeri, iyi ve kötü açısından “yaklaşma ve uzaklaşma.”²⁹ Basit arzu duygularında sadece ilk türden bir karşıtlık varken çetin arzular duygularında her iki biçimdeki karşıtlığı bulabiliriz. Bu kapsamda Aquinas bir duygu sınıflandırması yapar. Bu sınıflandırmada türsel olarak farklılık gösteren toplamda on bir duygu vardır. Bunların altısı basit arzular yetisine ve beşi çetin arzular yetisine aittir ve diğer tüm duygu çeşitleri de bunların altında yer alır.

“İmdi, arzusal yetinin hareketlerinde iyi bir cazibe gücüne sahipken kötü kaçınma gücüne sahiptir. Bu yüzden ilkin iyi, arzusal yetide, iyi açısından belli bir eğilime, meyile veya doğuştanlığa neden olur ki bu “sevgi” duygusuna aittir. Kötü açısından bunun karşıtı ‘nefret’ tir. İkinci olarak, eğer iyi henüz elde edilmemişse, o arzuda sevilen iyinin elde edilmesine yönelik bir harekete sebep olur ki bu da ‘arzu’ veya ‘şehvet’ duygusuna aittir. Kötülük açısından onun karşıtı ‘hoşlanmama’ veya ‘beğenmemedir.’ Üçüncü olarak, iyi elde

²⁶ A.g.e., s. 928.

²⁷ A.g.e., s. 929.

²⁸ A.g.e., s. 929.

²⁹ A.g.e., s. 929.

edildiğinde o arzunun elde edilen iyide kalmasına sebep olur ve bu 'keyif' veya 'neşe' duygusuna aittir; kötülük açısından karşıtı ise 'üzüntü' veya 'keder'dir."³⁰

"Diğer yandan, çetin duygularda, iyiyi arama veya kötülükten sakınma eğilimi ya da meylinin iyi ve kötüyü mutlak şekilde alan basit arzular kısmından geldiği varsayılır. Ve henüz elde edilmemiş iyi açısından 'umuda' ve 'hayal kırıklığına' sahip oluruz; henüz var olmayan kötülük açısından 'korku' ve 'cürete' sahip oluruz. Ancak elde edilmiş olan iyi açısından, hiçbir çetin arzu duygusu yoktur; çünkü o artık çetin olan bir şey ışığında düşünülüyordur. ...Ancak var olan kötülük 'öfke' duygusunu doğurur.

Bu nedenle basit arzular kısmında üç çift duygu olduğu açıktır; yani, sevgi ve nefret, arzulama ve hoşlanmama, neşe ve üzüntü. Benzer şekilde çetin arzular kısmında da üç grup vardır, yani, umut ve hayal kırıklığı, korku ve cüret, ve hiçbir karşıtı olmayan öfke."³¹

Yukarıdaki metinsel kanıtlar doğrultusunda Aquinas'ın duygu sınıflandırmasını şekilsel olarak şöyle gösterebiliriz:

Tablo 2. Aquinas'ın duygu sınıflandırması

Basit arzular kısmının duyguları	Sevgi/nefret, arzulama/hoslanmama, neşe/üzüntü
Çetin arzular kısmının duyguları	Umut/hayal kırıklığı, korku/cüret, Öfke

Aquinas, daha sonra ruhun duygularında iyi ve kötünün olup olmadığını sorgular. Bu sorgulamada da dört temel soruyu esas alır: Ruhun duygularında ahlaki iyi ve kötü bulunabilir mi? Ruhun duygularının her biri ahlaki olarak kötü müdür? Ruhun duygularının her biri eylemin iyiliğini veya kötülüğünü artırabilir veya azaltabilir mi? Herhangi bir duygu belirli bir şekilde iyi veya kötü müdür?

Bu soruların her birine ilişkin belli felsefi karşı çıkışlar vardır ve Aquinas yine diğer kısımlarda olduğu gibi bu itirazları cevaplayarak kendi düşüncesini açıklar. Bu karşı çıkışlardan ilkinde göre, duygular, ahlaki olarak iyi veya kötü olamaz çünkü ahlaki iyi veya kötü salt insana mahsusken duygular insan ve hayvan doğasına aittir. İkinci karşı çıkışa göre, ahlaki iyi ya da kötü akla uygun olandan veya uygun olmayandan oluştuğu ve ruhun duyguları akılda değil de duygusal arzu kısmında olduğu için duyguların akılla ilişkili olan ahlaki iyi ve kötüyle de ilişkisi olmaz. Diğer bir karşı çıkışta şudur: biz duygularımızdan dolayı değil, ancak iyiden ve kötüden dolayı övülüp yerildiğimiz için duygular ahlaki iyi ve kötüyü içermezler.

Aquinas, bu karşı çıkışları cevap verirken ruhun duygularının birincisi kendinde, ikincisi ise aklın ve iradenin emrine tabi olmak üzere iki şekilde düşünülebileceğini söyler.³² Duygular kendi başına alındıklarında sadece insana özgü değildirler ve bu yüzden de ahlaki değildirler. Ancak, duygular akıl tarafında kontrol edilmeleri açısından düşünüldüğünde insana mahsusurlar ve bu nitelikleriyle birlikte ahlakidirler.³³ Kendi başına duygular, rasyonel olmayan arzunun hareketidirler ve bu yönüyle onlarda ahlaki olarak hiçbir iyi ve kötü yoktur.³⁴ Ancak eğer

³⁰ A.g.e., s. 931

³¹ A.g.e., s. 931.

³² A.g.e., s. 932.

³³ Robert C. Roberts, "Thomas Aquinas On The Morality Of Emotions" *History of Philosophy Quarterly*, Vol. 9, Number 3, July 1992, s. 288.

³⁴ A.g.e., s. 932.

“duygular aklın ve iradenin emrine tabi olarak düşünülürse o zaman ahlaki iyi ve kötü onlardadır. Çünkü duygusal arzu aklın ve iradenin dış üyesinden çok yakın üyesidir... Dahası, duygular istemli olduğu sürece ahlaki olarak iyi veya kötü olarak çağrılabilirler. İster irade tarafından komuta ediliyor olsunlar isterse kontrol edilmiyor olsunlar, onların istemli olduğu söylenir.”³⁵

Aquinas duygu anlayışını büyük oranda Aristotelesçi duygu anlayışı çerçevesinde yapılandırır. Bu yüzden de duyguların ahlaki olmayacağını savunan karşı çıkışlara yine Aristoteles'in duygu anlayışı çerçevesinde cevap verir. Ona göre, Aristoteles duyguların tek başlarına ele alındıklarında ahlaki olmayacaklarını zaten belirtmiştir. Çünkü Aristoteles'e göre erdem tek başına ne bir duygudur, ne bir yetidir, ne de bir eğilimdir.³⁶ Ama öte yandan Aristoteles erdemini duygu içerdiğini ve duygularla birlikte gittiğini, erdemini duyguda da orta yol olma durumu olduğunu açıkça savunur.³⁷ Bu nedenle Aristoteles, Aquinas'ın da vurguladığı gibi, duyguların akla tabi oldukları sürece övgüyü ve yergiyi hak ettiğini savunur. Bir kişi korktuğunda veya kızdığında değil de belli bir şekilde kızan, yani akla uygun veya akla karşı bir biçimde kızan biri olduğunda övülür veya yerilir.³⁸

Aquinas, duyguların ahlaki yönünü tartışırken kendi pozisyonunu Stoiklerin görüşüyle karşılaştırır. Ona göre, duyguların ruhun hastalığı veya rahatsızlığı olduğunu ve bu yüzden de tüm duyguların ahlaki olarak kötü olduğunu savunan Stoiklerin temel yanlışları yukarıda açıkladığımız ayrımı görmemelerinden kaynaklanmaktadır. Aquinas'a göre, “Stoikler duyu ve zihin arasında ve sonuç olarak zihin ve duygusal arzu arasında ayrım yapmadılar. Bu yüzden ruhun tutkularını iradenin hareketlerinden ayıramadılar.”³⁹ Bunun sonucu olarak Stoikler duyguların aklın kontrolünde olamayacağını savunmuşlardır. Oysaki Aquinas'a göre, duygular aklın kontrol edebileceği duygusal arzunun hareketidirler. “Ruhun tutkuları, aklın düzenine uymadığı sürece bizi günaha meylettirirler, ancak akıl tarafından kontrol edildikleri sürece erdeme aittirler.”⁴⁰ Aklın ve iradenin sınırlarını aşan hareketler olarak duygular ahlaki eylemin iyiliğini ve insanın yetkinliğini azaltırlar. Stoikler bu noktada haklıdırlar, ancak,

“duygusal arzu akla uyabildiği için, ahlaki veya insani iyinin yetkinliğine aittir, ki duyguların kendileri de akıl tarafından kontrol ediliyor olmalıdır. Bu nedenle tıpkı insanın hem iyiyi istemesinin hem de dışsal eylemlerinde iyiyi yapmasının daha iyi olduğu kadar insanın sadece iradesi açısından değil aynı zamanda onun duygusal arzusu tarafından da iyiyi doğru hareket ettirilmesi de ahlaki iyinin yetkinliğine aittir.”⁴¹

Duygular, aklın kontrolünün yanı sıra iradeye de bağlıdırlar.⁴² Böyle oldukları için de insanın ve ahlaki iyinin yetkinliğine aittirler, hem eylemin yetkinliğini hem de eylemin ahlaki değerini artırıp azaltabilirler.

³⁵ A.g.e., s. 932.

³⁶ Aristoteles, 2012, *Nikomakhos'a Etik*, s. 35-36.

³⁷ Sedat Yazıcı, 2014, *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınları; Sedat Yazıcı, 2003, “Erdem Ahlakı: Son Dönem Tartışmalara İlişkin Eleştirel Bir Deneme” *Felsefe Tartışmaları*, 30(2), ss. 7-26.

³⁸ A.g.e., s. 932.

³⁹ A.g.e., s. 933.

⁴⁰ A.g.e., s. 933..

⁴¹ A.g.e., s. 934.

⁴² Robert C. Roberts, 1992, a.g.e. s. 289.

Aquinas'ın duygu felsefesinin en can alıcı noktalarından biri kanaatimce insanın iradi olarak bir duygudan etkilenmeyi seçerek iyi davranış geliştirmesi noktasındadır. Ona göre, ruhun duygularının aklın yargılarıyla iki türlü ilişkisinden bahsedebiliriz.

“Birincisi, neden olarak. Buna göre, ahlaki eylemin iyiliğinin dayandığı aklın yargılarını belirsizleştirdiklerinden ruhun duyguları eylemin iyiliğini azaltırlar; çünkü sadaka verme işini salt acıma duygusundan çok aklın yargısından yapmak daha övgüye değerdir. İkincisi, sonuç olarak. Bu iki şekildedir. İlkin, bitişiklik yoluyla, çünkü ruhun daha yüksek bölümü bir şeye doğru hareket ettirildiğinde; daha aşağı bölümü de bu hareketi takip eder. Duyusal arzuda ortaya çıkan duygu, iradenin yoğunluğunun bir işaretidir ve böylece daha büyük bir ahlaki iyiliği belirtir. İkincisi, seçim yoluyla, yani bir kişi duyusal arzuya daha hızlı çalışmak için ussal yargısıyla bir duygudan etkilenmeyi seçerse, o zaman ruhun duygusu eylemin iyiliğini artırır.”⁴³

Bu paragrafta ifade edilen ayrımı Aquinas'ın ruh anlayışı çerçevesinde şöyle açıklayabiliriz. Eğer ruhun duyusal arzu kısmında olan duygular akıldan önce gelir ve aklın yargısını engellerse eylemin iyiliğini azaltırlar. Böyle olmaz da duyusal arzu akli izler ya da bir kişi kendi seçimiyle bir duygudan etkilenmeyi kendi tercihiyle seçerse o zaman ruhun duygusu eylemin iyiliğini artırır. Bu ayrım Aquinas'ın erdem kuramının temelini ve erdemli davranışlarda duygunun yerini açıklayan bir ayrımdır. Tıpkı Aristoteles'te olduğu gibi erdem bir duygu değildir ama duygularla birlikte gider. Erdemli kişi kendi seçimiyle duygusal etkilenimine izin vererek eyleminin ahlaki değerini artırır. Bu doğrultuda, Aquinas'ın erdem anlayışında duyguları erdemlerin duyuşsal yönünü sağlayan unsur olarak okumayı doğru bir yorum olarak görüyorum.⁴⁴

Bunun içindir ki Aquinas'ın kuramında duygu aynı zamanda ruhun yönelimsel bir hareketidir ve biliş içerir: “Duygu etkilenenin eyleyene ait olana çekimidir. İmdi ruh idraki yeti tarafından değil de arzusal yeti tarafından bir şeye çekilir. ... arzusal yeti kendinde şey olarak bir şeye çekilir; ancak onu çekildiği şeyin “yönelimi” yoluyla bilir.”⁴⁵ Duygunun nesnesi ya salt duyguyu taşıyanın dışında var olan nesnenin ontolojik varlığıyla, ya da duyguyu sahip olanın yaklaştığı veya kaçınmaya çalıştığı nesne olarak düşünebiliriz. Bu ikinci açıdan duygunun nesnesi yönelimseldir. Bu yönelimsellik arzunun idraki takip etmesiyle ortaya çıkar ve idrak yetisinin dış nesne hakkında verdiği yargı olmadan arzusal anlamda yaklaşma ya da kaçınma olamaz. Duyguların her birinin ayrırcı özelliğini belirleyen tam da bu yönelmişlikleridir.

KORKU DUYGUSU

Aquinas'ın duygu görüşünün temel dayanak ve çerçevesini açıkladıktan sonra şimdi bu görüşünü korku duygusu özelinde nasıl açıkladığına geçebiliriz. Aquinas korku duygusunu duyguyu karakterize eden tüm özelliklere sahip duygulardan biri olarak alır:

“İmdi, şu açıktır ki, kötülüğü dikkate aldığından korku kendisi iyi ve kötüyü hesaba katan arzusal yetiye aittir. Dahası duyusal arzuya aittir; çünkü belli bir değişime eşlik eder... Burada da, tekrar korku, tabiri caizse, belli bir iyinin üstesinden gelen olarak kötüyü ilişkiyi ima eder. Bu yüzden duygu karakterine daha fazla uygundur, ama mevcut kötülü-

⁴³ A.g.e., s. 934.

⁴⁴ Thomas Ryan, 2005, “Revisiting Affective Knowledge and Connaturality in Aquinas”, *Theological Studies*, 66, s. 49-68.

⁴⁵ *Aquinas, 1947, a.g.e., s. 925.*

ğü göz önüne alan üzüntüden daha az. Çünkü korku, mevcut kötü kadar olmasa da, gelecekteki kötü hakkındadır.”⁴⁶

Aquinas'a göre, korku duygusu genel olarak iyi ve kötü hakkında olan arzu yetisine ait bir duygu; özel olarak da duyusal arzu yetisinin bir hareketidir. Öyle ki biz bu hareketleri korkuya eşlik eden bedensel reaksiyonlarla biliriz. Korku duygusu duyguyu yaşayan veya deneyimleyen açı-sından bir tür etkilenme ya da edilgenlik içinde olma durumunu içerir. Korku duygusunda duyguyu deneyimleyen kişi gelecekteki bir kötülükten etkilenir. Korku duygusunun ortaya çıkması için gelecekteki bir kötülüğün mevcut olmasının idraki gerekir. Diğer bir deyişle, ruhun idrak yetisine göre gelecekteki kötülük imgeleme sunulur ve ruhun arzusal kısmında imgeleme sunu-lana karşı bir hareket ortaya çıkar:

“Ruhun duyguları türleri nesnelere çekilir: Bu yüzden belli bir nesnesi olan belli bir duygudur. İmdi korku duygusu aynı umut duygusu gibi özel bir nesneye sahiptir. Elde edilmesi zor ama mümkün olan umudun nesnesinin gelecekteki iyilik olduğu gibi, korku-nun nesnesi de, zor ve dayanılmaz olsa da, gelecekteki kötülüktür.”⁴⁷

Duyguları birbirinden ayıran onların yöneldiği veya hakkında oldukları nesnedir. Korku duygu-sunu yukarıdaki paragrafta da belirtildiği gibi umut duygusundan ayıran her ikisinin de kökünde yöneldikleri nesnenin farklı olmasıdır. Umut duygusu gelecekteki bir iyinin elde edilmesine yönelirken, korku duygusu gelecekteki bir kötülükten kaçınmaya yönelir.

Aquinas korku duygusunu tartışırken doğal bir korku duygusu olup olamayacağı sorusu üstünde de durur. Karşı çıkışlara göre doğal olan hem canlı olana hem de canlı olmayana özsel olabile-ceğinden ve korku duygusu cansız varlıklarda bulanamayacağından bu bağlamda doğal korku diye bir şey yoktur.⁴⁸ Aquinas'a göre, bir hareket iki şekilde doğal olabilir. Birincisi arzusal kısmın herhangi bir katılımı olmadan bir şeyin doğası tarafından başarılan bir hareket olarak. Örneğin, ateşin yukarı doğru hareketi veya hayvanlarda ve insanlardaki büyüme hareketleri doğal harekettir. İkincisi eğer hareket doğası gereği bir eğilime sahipse ve bu eğilime ulaşma arzu yetisiyle başarıyorsa bu hareket de doğal harekettir. Örneğin, “hayvansal arzunun yanı sıra, anlamak, hissetmek ve hatırlamak gibi idrak yetisinin hareketleri bazen doğal hareketler olarak söylenir.”⁴⁹ Bu ayrım çerçevesinde düşündüğümüzde korku duygusu doğal bir duygu olabilir çünkü arzu yetisinin ve idrak yetisinin doğal eğilimleri sonucu ortaya çıkar. Aquinas'a göre, doğal korku doğal olmayan korkudan “onun nesnesinin çeşitliği sebebiyle” ayrılır.⁵⁰ Bazı duygular doğaldır çünkü onlar doğal olarak iyinin peşine düşme veya kötünden kaçınma eğili-mindedir. Örneğin yere düşen bir kalemin düşmekten korkacağını söylemek saçmadır çünkü ağır cisimlerin doğasında aşağı doğru harekete doğal bir meyil vardır. Kurt gören kuzu doğasın-daki yaşama eğiliminden dolayı kurdu hayatı için tehlikeli olarak ayırt eder, korkar ve kaçır. Ancak duygular sadece doğal eğilim değil aynı zamanda ruhun hareketidirler ve böyle oldukları için onları salt eğilim olarak açıklamak yeterli değildir. Aquinas'a göre, var olan her şey doğası gereği iyiye meyillidir ancak bazen bazı duygular idrak ve bilginin katkısıyla iyiden kaçınma veya kötüye direnememe sonucu ortaya çıkar, bu yüzden de doğal olmayan duygular diye ad-landırılırlar.

⁴⁶ A.g.e., s. 1026.

⁴⁷ A.g.e., s. 1027.

⁴⁸ A.g.e., s. 1028.

⁴⁹ A.g.e., s. 1028.

⁵⁰ A.g.e., s.1028.

Aquinas korku duygusunun hem doğal hem de doğal olmayacağını belirttiikten sonra Damascene'nin sunmuş olduğu korku duygusunun türlerini açıklar: Tembellik, mahcubiyet, utanma, hayret, sersemleme ve kaygı.

“Korku korkanın gücünü aşan gelecekteki bir kötülük hakkındadır, böyle olduğundan dayanılmazdır. İmdi insanın kötülüğü, iyiliğine benzer olarak, ya onun eyleminde ya da dışsal şeylerde düşünülebilir. İnsan eyleminde iki çeşit kötülüğe sahiptir. İlki, onun doğasının yüklenen bir zahmet vardır: ve bu yüzden de bir adam gereğinden fazla zahmet çekeceğinden korkarak işten kaçtığına “tembellik” ortaya çıkar. İkinci olarak, diğerlerinin gözünde onun saygınlığına zarar veren utanç vardır. Ve bu yüzden eğer henüz yapılmamış bir işten utançtan korkuyorsa “mahcubiyet” vardır.; ancak eğer iş çoktan yapılmışsa “utanma” vardır.

Diğer taraftan kötülük insanın gücünü aşan dışsal şeylerde üç şekilde oluşur. İlki, onun önemi dolayısıyla; yani, bir adam sonucunu tartamayacağı büyük bir kötülüğü düşündüğünde “şaşkınlık” vardır. İkinci olarak, varlığı istenmediğinden, yani, önümüzde istenmeyen bir kötülük olduğunda ve bizim tahminimizden büyük bir kötülük olduğunda istenmeyen bir şeyin sunumunun neden olduğu “sersemleme” vardır. Üçüncü olarak, varlığı görülemediğinden: bu yüzden gelecekteki felaketler korkutur ve bu çeşit bir korku “kaygı” olarak adlandırır.”⁵¹

Bir korkunun nesnesi onun nedenidir, etkin veya biçimsel nedeni. Ancak, korkunun eğilimsel nedeni de vardır. Sevgi ve eksiklik korkunun en temel iki eğilimsel nedendir. Sevgi korkunun nedenidir çünkü korkan kişi belli bir iyiyi sever ve her ne kişiyi bu iyiden yoksun bırakırsa kişi onu kötü olarak idrak eder ve ondan korkar. Eksiklik de korkuya neden olur. Aquinas'ın eksiklikle özellikle belli bir gücün ve kuvvetin eksikliğini kasteder. Gelecekteki kötülük tehdidinin idrakinde olan kişide aynı zamanda ona direnmek için gerekli olan gücün ve kuvvetin eksikliğinin idraki de varsa kişi korkar.

Aquinas korku duygusunun ele alışında duyguların bedensel-fizyolojik yönünü ihmal etmez. Daha önce de belirttiğimiz gibi Aquinas'a göre, ruhun arzusal kısmındaki her hareket aynı zamanda bedensel kısımda bir hareket ya da dönüşüm yaratır. Özellikle gelecekteki bir kötülük tehdidini idrak eden kişide arzusal kısımda ortaya çıkan kaçınma veya karşı durmanın yanı sıra bunlarla orantılı ve onları yansıtan bedensel değişimler ortaya çıkar. Bu bedensel değişimleri anlatırken özellikle vücudun fiziksel semptomlarından, bedendeki sıcaklık ve soğukluk değişimlerinden ve bunlarla ilgi olarak bedende var olan “canlı ruhların” hareketine vurgu yapar. Aquinas korku duygusu ile birlikte giden fizyolojik ve bedensel dönüşümleri şu şekilde örneklendirir:

“Korkanlarda soğukun ve canlı ruhların neden olduğu yoğunluk göz önüne alındığında canlı ruhlar aşağı doğru bir harekete sahiptir; bahsedilen soğuk güç eksikliğinin imge-lenmesindedir. Sonuç olarak, sıcak ve canlı ruhlar kalbin etrafında yoğunlaşma yerine kalbi terk ederler: sonuç olarak korkan bir adam çabuk hamle yapamaz, ancak daha çok kaçmaya eğilimlidir.”⁵²

⁵¹ A.g.e., s. 1029.

⁵² A.g.e., s. 1038-39.

“Korkanlarda içsel sıcaklık ve canlı ruhlar kalpten aşağıya doğru hareket ederler... korku canlı ruhların içerde ağız yoluyla yukarı doğru yayılmasının sonucu konuşma engellenir. Sonuç olarak korku öznesini konuşamaz kılar. Bu nedenle de ‘korku öznesini titretir’.”⁵³

“Korkuda aşağı doğru bir hareketle sıcaklık kalbi terk eder: Bu yüzden korkanlarda kalp titrer, kalbin içinde bulunduğu göğüsle bağlantılı olarak diğer organlar da titrer. Bu nedenle kalbe yakın bulunan soluk borusundan dolayı korkanların konuşmaları titrer. Kalple ilişkili olarak alt dudak da ve alt çene de titer, ki dişlerin birbirine vurmasını açıklar. ...korkanlarda dizler titrer.”⁵⁴

Sonuç olarak, Aquinas'ın duygu anlayışı çerçevesinde, korku duygusu, ruhun duygusal arzu kısmının hareketi sonucu ortaya çıkan bir duygudur. Bu duygu gelecekteki bir kötülüğün idrak yetisi tarafından tehdit olarak algılanması ve irade veya zihinsel arzunun tehdit olarak algılanan nesneye yönelmesi sonucu ortaya çıkar. Korku duygusunun hem maddi hem de biçimsel nedeni vardır. Adı geçen yönelimsel nesne onun biçimsel veya etkin nedeniyken fizyolojik ve bedensel dönüşümlerle eşzamanlı ortaya çıkan değişimler maddi nedenidir.

Ortaçağ İslam ve Batı felsefesi birçok felsefi kaynaktan beslenmiş ve kendisinden sonraki dönemleri etkilemiştir (Goichon, 1986; Leaman 1992, Nejefov, 2013). Aquinas'ın duygu anlayışı felsefi olduğu kadar tarihsel öneme de sahiptir. Susan James'in de belirttiği gibi Aquinas'ın duygu anlayışı sadece kendisinden önceki duygu açıklamalarını incelemesi açısından değil aynı zamanda kendisinden sonra gelen felsefecileri etkilemesi açısından da önemlidir. Özellikle on yedinci yüz yıl felsefecileri metafiziklerini ve buna bağlı olarak da duygu kuramlarını geliştirirken Aquinas'ın duygu açıklamasını ve duygu sınıflanmasını kullanmaya devam etmişlerdir.⁵⁵ Descartes, Spinoza, Hoppes ve Hume gibi düşünürler felsefelerinde insan doğasını temellendirmeye çalışırken, Aquinas tarafından temellendirilmiş olan mekanistik olmayan erekselci duygu açıklamasına doğrudan ya da dolaylı olarak cevap vermişlerdir.⁵⁶ Aquinas'ın duygu felsefesi duygunun hem bilişsel hem de duyusal yönü olduğunu temellendirir. Duyguyu felsefinin, özellikle de ahlak felsefesinin konusu yaparken sadece insanın rasyonel doğasına değil onun arzusal doğasına da dikkat çekerek daha bütüncül bir insan doğası anlayışı ortaya koyar. Modern felsefe, Kant'la başlayarak insanın arzusal kısmını ya görmezden gelir, ya da aşağılar. Yirminci yüzyılda yeniden keşfetmeye başladığımız akılsal olanla arzusal veya duygusal olanın bütünlüğü ve uyumluluğu anlayışını gerçekleştirmede Aristoteles'e olduğu kadar Aquinas'a da borçluyuz.

KAYNAKLAR

Aquinas, Thomas (1947) *Summa Theologica*. (Translated by Fathers of the English Dominican Province) Benziger Bros edition, 1947.

Aristoteles, 2012, *Nikomakhos'a Etik*, Ankara: BilgeSu.

Cates, Diana F. (2009) *Aquinas On the Emotions*. Washington: Georgetown University Press.

⁵³ A.g.e., s. 1040.

⁵⁴ A.g.e., s. 1041.

⁵⁵ Susan James, 1997, a.g.e., s. 6.

⁵⁶ Miner, 2009, a.g.e., s. 4

- Goichon, A. M. (1986). *İbni Sina Felsefesi ve Ortaçağ Avrupasındaki Etkileri*, Türkçesi: İsmail Yakıt, İstanbul: Doğuş.
- James, Susan (2003) *Passion and Action: The Emotions in Seventeenth Century Philosophy*, Oxford: Clarendon Press.
- Kenny, Antony (1993) *Aquinas On Mind*, Lodon: Routledge.
- Kretzmann, Norman (2006). "Philosophy of Mind", *Cambridge Companion to Aquinas*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Leaman, Oliver (2013). *Ortaçağ İslam Felsefesine Giriş*, Türkçesi: Turan Koç, Kayseri: Rey Yayıncılık.
- Lombardo Nicolas, E. (2011). *Logic Of Desire: Aquinas On Emotion*. Washington: Catholic University of America Press.
- Miner, Robert (2009) *Thomas Aquinas On The Passions: A Study Of Summa Theologiae Ia2ae22-48*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nejefov, Rahil (2013). "The Place and the Role of Philosophy of Islamic Region in the Evolution of Western Philosophy", *Akademik sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), s. 62-68.
- Roberts, C. Robert (1992). "Thomas Aquinas On The Morality Of Emotions" *History of Philosophy Quarterly*, Vol. 9, Number 3, July, s. 287-305.
- Ryan, Thomas (2005) "Revisiting Affective Knowledge and Connaturality in Aquinas", *Theological Studies*, 66, s. 49-68
- Solomon, Robert (2003). *What Is an Emotion? Classic and Contemporary Readings*. New York: Oxford University Press.
- Yazıcı, Sedat (2014). *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınları;
- Yazıcı, Sedat (2003). "Erdem Ahlakı: Son Dönem Tartışmalara İlişkin Eleştirel Bir Deneme" *Felsefe Tartışmaları*, 30(2), ss. 7-26.